

Valtion legitimiteetti ja kansalaiskasvatus

Suomen ja Venäjän koulutuspoliittisissa asiakirjoissa 1990–2000-luvuilla

Koulutuspoliittinen vertailututkimus analysoi kansalaiskasvatuksen roolia Suomessa ja Venäjällä 20 vuoden aikajaksolla. Useista eroistaan huolimatta molemmat maat antavat yhä suuren arvon kansalaisuudelle ja kansalliselle identiteetille.

JOHDANTO

Kansainvälisessä, vuosina 1995–1999 toteutetussa yhteiskunnallisen oppimisen tutkimuksessa väitetään: ”kansalaiskasvatus ja yhteiskunnallinen osallistuminen ovat nousseet Euroopassa tällä vuosikymmenellä tapahtuneiden nopeiden muutosten seurauksena laajan kansainvälisen mielenkiinnon ja tutkimuksen kohteeksi” (International Association for the Evaluation of Education Achievement IEA/Civics-tutkimus 1999).

Tämä kehityssuunta on näkynyt myös Suomessa ja sen naapurivaltiossa Venäjällä. Sekä Venäjällä että Suomessa on 1980-luvun puolivälistä alkaen koettu merkittäviä valtion ja yhteiskuntaan vaikuttaneita mullistuksia. Neuvostoliiton romahdettua Venäjä on pyrkinyt löytämään uusia tapoja valtiollisen yhtenäis-

yyden ylläpitämiseksi, valtion uudelleen rakentamiseksi ja maan kansainvälisen aseman parantamiseksi. Suomessa puolestaan Euroopan yhdentyminen, taloudellinen epävakaus ja lisääntyvä maahanmuutto ovat asettaneet muutospainetta kansalaisuudelle ja kansalliselle identiteetille.

Tässä artikkelissa tarkastellaan Venäjän ja Suomen poliittista ja kansallista sosialisaatiota (joista jatkossa käytetään yhteisnimeä *kansalaiskasvatus*) ohjaa-
vaa koulutuspolitiikkaa 1980-luvun puolivälistä vuoteen 2007. Analyysi perustuu oppivelvollisuuskoulun toimintaa ohjaavaan koulutuspoliittiseen aineistoon, joten järjestöjen ja muiden koulutusasteiden kansalaiskasvatuksellinen toiminta jää tämän tarkastelun ulkopuolelle. Artikkelin pohjautuu vuonna 2010 valmistuneeseen väitöskirjatutkimukseeni (Piattoeva 2010a).

Sen sijaan, että pohtisin poliittisten muutosten vaikutuksia kansalaiskasvatuksen päämääriin tai sisältöihin lähestyn kansalaiskasvatustalitiikkaa eräänlaisena ikkunana yhteiskunnan laajempiin kehityslinjoihin. Pyrin ennen kaikkea vastaamaan kysymykseen, miten valtion, kansalaisuuden ja kansallisuuden väliset suhteet ja näiden käsitteiden sisällöt ovat muuttuneet koulutuspoliittisten asiakirjojen valossa Suomessa ja Venäjällä. Tutkimusta voidaan siis lukea ikään kuin kansalaiskasvatustalitiikan mikronäkökulmasta kirjoitettuna analyysina suomalaisen ja venäläisen yhteiskunnan ja valtion kehityksestä viime vuosikymmeninä.

Tutkimuksen punaisena lankana on kansalaiskasvatuksen ja valtion legitimitietin välinen side. Valtion legitimitietillä tarkoitetaan valtiovallan hyväksyntää kansalaisten silmissä. Suomen ja Venäjän 1990–2000-lukujen yhteiskunnallisia konteksteja yhdistää valtion legitimitietin heikentyminen ja kansalaisten ja valtion suhteen laadun muutokset. Kansalaiskasvatuksen nousu tärkeäksi poliittiseksi ja pedagogiseksi aiheeksi näkyy sitä koskevien ministeriöiden ja johtavien poliitikkojen tekemien linjausten määrässä. Nämä linjaukset heijastavat valtiovallan pyrkimyksiä legitimitietinsä vahvistamiseksi ja kansalaisten luottamuksen palauttamiseksi (Venäjän tapauksessa voidaan tarkemmin sanoa 'uudelleen luomiseksi'). Kansalaiskasvatuksen lähestyminen valtion legitimitietin näkökulmasta tekee näkyväksi kasvatuksen peripoliittisen luonteen. Tämän näkökulman ansiosta voimme nähdä myös koulutusjärjestelmän ja yhteiskunnan välisen suhteen. Koulutusjärjestelmä muun muassa paljastaa peilinomaisesti yhteiskunnallisia muutosprosesseja.

Olen väittänyt tutkimuksessani (Piattoeva 2010b, 70), että kansalaiskasvatusta edustaa poliittisesti herkintä ja ristiriitaisinta koulutuspolitiikan ja pedagogiikan aluetta. Sen vuoksi lähestyn kansalaiskasvatusta yhtäältä kilpailevien poliittisten ideaalien kohtauspaikkana ja taistelukenttänä ja toisaalta katson kansalaiskasvatusta heijastavan vaihtoehdoisten poliittisten visioiden hetkellistä tasapainoa ja valtiovallan legitimaatiokäsikirjoituksena pyrkimystä vakauteen. Näin ollen kansalaiskasvatusta sekä heijastaa ja uusintaa hallitsevaa kansalaiskäsitystä että legitimoivat val-

tion ja kansalaisten välisen sopimuksen. Kansalaiskasvatusta kompleksisuutta lisää sen historiallisesti muodostunut tehtävä sekä poliittiseen järjestelmään osallistumiseen valmentavana että kansallista yhteenkuuluvuustunnetta eli ns. kansallista identiteettiä vaalivana pedagogisena projektina. Viittaa tähän kaksijakoisuuteen poliittisen sosialisointin ja kansallisen sosialisointin termein ja väitän, että nämä yhdessä muodostavat kansalaiskasvatusta kaksi keskeisintä päämäärää.

Artikkelin aluksi tarkastelen poliittisen ja kansallisen sosialisointin käsitteitä. Seuraavaksi kuvaan tutkimuksen metodologiaa lähtökohtia. Perustelen Suomen ja Venäjän vertailua ja esittelen tutkimuksen koulutuspoliittista aineistoa, jota olen analysoinut retorikan ja 'politiikka diskursseina' lähestymistapojen avulla. Venäjän ja Suomen vertailua perustellakseni ja maiden konteksteja analysoidessani väitän, että ne edustavat erityyppisiä valtiotekenteitä: imperiumia (Venäjä) ja kansallisvaltiota (Suomi). Nämä ideaalittyyppinomaiset käsitteet eivät kaikilta osin vastaa Suomen ja Venäjän valtiopiirteitä, mutta niiden harkitseva soveltaminen korostaa molempien kansallisten kontekstien erityispiirteitä. Tämän jälkeen keskityn Suomen ja Venäjän kansalaiskasvatusta esittelyyn ja analysointiin.

KANSALLINEN JA POLIITTINEN SOSIALISAATIO

Kymlicka ja Straehle (1999, 73) väittävät, että kansallisvaltion olemassaolon ja säilyvyyden edellytyksenä on valtion kansakuntaistamistalitiikka (*nationalising nation-building policies*), jota toteuttavat eri yhteiskunnalliset instituutiot, kuten media, armeija ja koulutusjärjestelmä. He kutsuvat kansallisvaltiota tämän jatkuvan kansakuntaistamistalitiikan tuotteeksi muistutuksena siitä, ettei kansallisvaltioita ole olemassa ilman eri instituutioiden ja puhetaipojen jatkuvaa ja monikerroksista vaikutusta. Kansallisvaltioiden syntyä tutkineet historioitsijat ovat korostaneet koulutusjärjestelmän ja erityisesti oppivelvollisuuskoulun merkittävää roolia kansallisvaltioiden kehityksessä Euroopassa (Hobsbawm 1987; Green 1990; Paasi 1998). Juuri valtion kontrolloima oppivelvollisuuskoulu on perustamisesta lähtien kantanut vastuuta yhtenäisen kansallisen kielen levittämisestä ja kan-

sallisen muistin luomisesta (opettamalla valikoidusti kansan syntyhistoriaa). Tietoisuus kuulumisesta johonkin isompaan kokonaisuuteen, kuten kansallisvaltioon omine rajoineen, arvoineen ja perinteineen, syntyy osana nationalistista pedagogista projektia. Kuten Anssi Paasi (1998, 217) kirjoittaa, ihminen on syntyessään avoin olento, joka sosiaalistuu kansallisiin ajattelutapoihin ”sosiaalisen syntymän” kautta. Tätä prosessia Paasi (sama) nimittää ”kansalliseksi sosialisatioksi”.

Poliittinen sosialisatio terminä on pidettävä erillään poliittisen sosialisatiion tutkimuksesta, joka on keskittynyt selvittämään esimerkiksi kiinnittymistä poliittiseen järjestelmään, poliittisten asenteiden, kuten äänestämiskäyttäytymisen periytymistä tai yhteiskunnallisen tietämyksen tasoa, pitäen itse poliittisen sosialisatiion prosessia kouluissa, perheissä tai harrastusten parissa kyseenalaistamattomana ja poliittisesti ja eettisesti oikeutettuna (ks. Sigel 1995). Poliittinen sosialisatio terminä sen sijaan korostaa valtiollisen koulutusjärjestelmän keskeistä roolia poliittisen järjestelmän pysyvyyden turvaamisessa. Erään määritelmän mukaan poliittinen sosialisatio tarkoittaa erilaisten yhteiskunnallisten toimijoiden välittämää oppimisprosessia, jonka seurauksena yksilö sisäistää hyväksytyjä asenteita ja käyttäytymisen malleja (Massialas 1977).

Kansalaiskasvatuksen kaksoisluonne juontuu kansalaisuuden muodostumisen modernista historiasta, jonka taustalla häämöttävät sekä edustuksellisen demokratian että kansallisvaltioideologian synty. Kansalaisuus poliittisen yhteisön jäsenyytenä tarkoittaa oikeutta osallistua itsehallintaan ja hallittuna olemiseen eli itseään koskevien päätösten tekemiseen (esim. Kuusela & Saastamoinen 2006). Edustuksellisen demokratian tulon myötä suoran poliittisen itsehallinnan tilalle nousi niin sanottu representatiopolitiikka, jossa osallistuminen tapahtuu äänen delegeoimisen kautta. Kansalaisuuteen liittyy myös kulttuurisen kuulumisen ulottuvuus, jota kutsutaan kansallisuudeksi. Kansalaisuuden kansallistuminen tarkoittaa prosessia, jonka seurauksena kansalaisuus rajattiin tarkoittamaan tietyn kansallisvaltion jäsenyyttä (Isin & Turner 2007, 11). Nationalismi kansallisuusaatteena tulkitsi kansakunnan kulttuuriseksi

kokonaisuudeksi, jonka jäsenet sekä nauttivat samankaltaisista poliittisista oikeuksista että jakavat tietyn yhtenäisen kulttuurin. Kansalaisuuden kansallistuminen korostuu erityisesti Suomessa, jossa kansalaisuus suomennettiin *kansalaisuudeksi* painottamaan kulttuuriseen kansakuntaan kuulumista. Suomi onkin yleensä luettu historiattomiin kansakuntiin, joille kansa on tyypillisesti kielellis-kulttuurinen kokonaisuus (Stenius 2003 ja Liikanen 2003 teoksessa Ronkainen 2009, 52).

SUOMEN JA VENÄJÄN VERTAILUSTA

Tämä tutkimus sijoittuu vertailevan koulutustutkimuksen (*comparative education*) piiriin ja perustuu niin sanottuun kontrastoivaan vertailevaan tutkimusotteeseen (*individualising comparison, contrast of contexts*, ks. Tilly 1984 ja Skocpol & Somers 1980). Kontrastoiva vertailu auttaa ymmärtämään molempien kansallisten kontekstien erityispiirteitä, sillä tutkittavan tapauksen erityisluonne kirkastuu, kun sitä vertaillaan systemaattisesti toiseen tapaukseen. Suomen ja Venäjän kontekstien kontrastoimisen tekee mielekkääksi se, että ne edustavat hyvin erilaisia, elleivät jopa vastakkaisia valtiomalleja ja kansalaisuuden traditiota. Onkin väitetty, että kontrastoivan otteen analyttinen hyöty kasvaa silloin, kun vertailuaselman muodostavat mahdollisimman erilaiset tapaukset ja tutkijan huomio kohdistuu ennen kaikkea tapausten selkeimpiin keskinäiseroihin (Skocpol & Somers 1980, 179). Vaikka vertaileva tutkimus tekee näkyväksi jokaisen kontekstin erityisyyden, se samalla mahdollistaa jonkin yleisen ja yhteisen löytämisen. Tässä tutkimuksessa tapauksia yhdistävänä elementtinä toimii valtion legitimitietin ja kansalaiskasvatuksen suhteen muutos, ja tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten kaksi hyvin erilaista valtiota reagoivat samankaltaiseen haasteeseen.

Ajatus valtiovallan legitimitietin tärkeydestä on peräisin vallitsevasta poliittisesta järjestyksestä, jonka mukaan kansallisvaltio edustaa ainoata hyväksyttyä poliittis-territoriaalisen organisoitumisen ja kollektiivisen identifioitumisen muotoa (Smith 1998, 70). Yksinkertaistaen voi sanoa, että modernien ”kansanvaltaisten” valtioiden vallankäyttö perustuu kansan tahtoon (Alasuutari 1998, 158). Moder-

nia valtiopoliittikkaa voidaan kiteytetysti kutsua hegemoniataisteluksi oikeudesta edustaa kansaa (vrt. Liikanen 1997, 349). Kansallisvaltion ”keskeisiä pilareita ovat suvereenius poliittisesti ja alueellisesti, legitiimi vallan käytön monopoli, poliittinen ja oikeudellinen yhdenvertaisuus sekä yhteinen kieli”¹. Kansallisvaltion jäsenten, kansalaisten, oletetaan jakavan kulttuurisen yhdenmukaisuuden ja poliittisen lojaalisuuden. (Ronkainen 2009, 18.) Kansallisvaltion ideaalissa paikka, ihmiset, hallinto ja kulttuuri muodostavat kokonaisuuden (Paasi 1998; Ronkainen 2009) ja kansalaisuus ja kansallisuus ovat puolestaan kietoutuneet tiiviisti yhteen.

Toisin sanoen kansalaisten ja valtion välinen suhde, josta voidaan myös käyttää termiä integraatio, rakentuu sekä kulttuurisen yhteenkuuluvuuden että poliittisen osallistumisen myötä. Kansan ja valtion välissä vallitsee eräänlainen sopimus tai vaihtokauppa, jossa kansalainen saa muun muassa turvallisuutta, jatkuvuutta, takeet jonkinlaisesta hyvinvoinnista ja vaikuttamismahdollisuuksista kansallisen identifoitumisen, henkilökohtaisen työpanoksen ja muun osallistumisen, esimerkiksi asepalveluksen, vastikkeeksi (Paasi 1998, 216).

Venäjän tapaus edustaa vastakohtaa sille historiallisesti muovautuneelle ajatusmallille, jonka mukaan sanalla valtio tarkoitetaan kansallisvaltiota. Venäjän edeltäjän – Neuvostoliiton – valtiomalli, josta käytän tutkimuksessani termiä imperiumi, eroaa (Suomen) kansallisvaltioideaalista päinvastaisella käsityksellä kansalaisuuden ja kansallisuuden välisestä suhteesta ja sen alueella asuvien ihmisten poliittisesta integraatiosta. Nyky-Venäjän kansalaiskasvatuksen politiikkaa tutkiessa onkin ensisijaista ymmärtää Neuvostoliiton aikana vakiintuneita käsityksiä, sillä ne muodostavat nyky-Venäjän politiikan lähtötilanteen. Poliittisesti Neuvostoliiton kansalaisten asemalla oli vain näennäinen yhteys kansalaisuuden itsehallintadeaaliin, sillä autoritäärisen valtiovallan alaisina heillä

ei ollut mahdollisuuksia osallistua itseään koskevien poliittisten päätösten tekoprosessiin (Suny & Martin 2001, 9). Kulttuurisesti Neuvostoliitto ei pyrkinyt luomaan kielellisesti ja kulttuurisesti yhtenäistä kansaa. Imperiumeille on sen sijaan ollut tunnusomaista monikansallisuus ja yhden vahvan kansan alamaisuudessa toimivien kansojen kirjo (Parrott 1997). Neuvostoliiton tapauksessa ’kansaa’ tarkoitti lukuisten tasavaltojen ja autonomisten alueiden etnisiä ryhmiä

eikä valtion laajuista yhtenäistä väestöä, ja kansallisuus puolestaan kuulumista yhteen näistä lukuisista etnisistä ryhmistä (esim. Bessinger 2005; Brubaker 1996). Neuvostoliiton romahdettua uuden Venäjän keskeisenä haasteena on määritellä se kansa, jota valtiovallan on tarkoitus palvella, sekä ne ideat, jotka sitovat kansalaiset ja valtion legitiimiin keskinäisyyteeseen (Breslauer & Dale 1997, 307).

KANSALAIKASVATUS KANSALLISENA JA POLIITTISENA SOCIALISAATIONA ON PERUSKOULUTUS- JÄRJESTELMÄN TÄRKEÄ TEHTÄVÄ.

TUTKIMUKSEN AINEISTO

Kansallinen socialisaatio -termi valottaa koulutuksen merkitystä valtiollisen yhteenkuuluvuuden luomisessa kulttuurisessa ja moraalisisessa mielessä, kun taas poliittinen socialisaatio korostaa koulutuksen keskeistä sijaa kiinnittymisessä poliittisiin instituutioihin. Kansalaiskasvatus kansallisena ja poliittisena socialisaationa on peruskoulutusjärjestelmän tärkeä tehtävä, sillä valtiollisen koulun syntyhistorialla on vahva sidos kansallisvaltioiden ja modernin poliittisen järjestelmän nousuun. Tämän vuoksi kansalliseen ja poliittiseen socialisaatioon kuuluvia sisältöjä löytyy paitsi monista oppiaineista myös (koulu)arjen päivittäisistä käytännöistä (Arthur, Davies & Hahn 2008; Aapola, Gordon & Lahelma 2003).

Tämän laadullisen tutkimuksen tutkimusaineiston muodostavat venäläiset ja suomalaiset koulutuspoliittiset asiakirjat 1980-luvun lopulta vuoteen 2007². Pöytäkirjoista kansallisuuteen ja kansalaisuuteen viittaavia tavoitteita ja niitä oikeutettavia argumentteja käyttäen apunani retorikan ja ’politiikka diskurssina’ -lähestymistapoja. Koska kiinnostukseni kohdistui en-

nen kaikkea kansalaiskasvatukseen valtiovallan legitimaatiokäsikirjoituksena, pidin tärkeänä tutkia nimenomaan valtion taholta tuotettuja poliittisia asiakirjoja eli valtion diskurssia kansalaiskasvatuksesta.

Tutkimus liittyy tutkimussuuntaukseen, jota kutsutaan politiikan sisällön analyysiksi (*analysis of policy content*). Tämäntyyppinen tutkimus keskittyy politiikan taustalla olevien arvojen, oletusten ja ideologioiden selvittämiseen sekä politiikan ja laajemman kontekstin välisen suhteen tutkimiseen (Olssen, Codd & O'Neill 2004, 72.) Koulutuspoliittinen tekstianalyysi tarkoitti tässä tutkimuksessa aineiston lähilukua, jonka tavoitteena oli löytää tietyille aikavälille tyypillisiä käsityksiä kansallisuudesta, kansalaisuudesta ja valtiosta (vrt. Olssen, Codd & O'Neill 2004). Retoriikan analyysin ansiosta dokumenttien tulkinta keskittyi teksteissä käytettyihin tapoihin vakuuttaa lukijaansa. Olin ennen kaikkea kiinnostunut niistä ”pakottavista tarpeista” (*exigence* ks. Edwards, Nicoll, Solomon & Usher 2004), joilla kansalaiskasvatuksen sisältöjä pyrittiin uskottavasti perustelemaan. Juuri tämän lähestymistavan ansiosta valtiovallan legitimitietin muutos paljastui tärkeäksi syyksi kansalaiskasvatuksen uudelleen arvioinnille sekä Suomessa että Venäjällä.

KANSALAIKASVATUS SUOMESSA

Suomessa kansainvälinen Civics-tutkimus ja vuosittain toteutetut Nuorisobarometrit ovat nostaneet esiin yhtäältä suomalaisnuorten korkean yhteiskunnallisen tietotason ja toisaalta vähäisen kiinnostuksen politiikkaa ja aktiivista kansalaistoimintaa kohtaan (Brunell & Törmäkangas 2002; Tomperi & Piattoeva 2005). Samantyyppistä huolta demokratiavajeesta eli kansalaisten ja erityisesti nuorten alhaisesta kiinnostuksesta kansalaisvaikuttamiseen, äänestämiseen ja jäsenyyteen poliittisissa puolueissa on kannettu muissakin eurooppalaisissa maissa (esim. Kennedy 1997). Civics-tutkimuksen puitteissa on toteutettu suomalaisten koulutuspoliittisten asiakirjojen, opetussuunnitelmien ja oppikirjojen analyyssejä, joilla on pyritty taustoittamaan ja osittain myös selittämään kyselytutkimuksen tuloksia. Eritäin valaisevana pidän Suutarisen (2000a, 38) johtopäätöstä, että oppisisältöjä on Suomessa muutettu tai

vaihdettu vähän. Hän selittää Suomen eron muuhun Eurooppaan johtuvan poikkeavan pitkäaikaisesta vakaudesta, jonka ansiosta syvällisiä koulutusjärjestelmän muutoksia ei ole tarvittu. Kiinnostus yhteiskunnalliseen kasvatukseen nousi Suutarisen mukaan vasta 1990-luvun alussa Suomen geopolitiittisen aseman muutoksen, syvän laman, työttömyyden ja maahanmuuttajien kasvavan määrän myötä.

Suutarisen väittämän valossa on tärkeä pitää mielessä, että 1990-luvun alun koulutuspoliittiset asiakirjat, esimerkiksi Kansallinen sivistysstrategia (1993) ja Humanistis-yhteiskuntatieteellisen yleis-sivistyksen komitean mietintö (1993), esittivät huolensa yhteiskunnan eheydestä ja konfliktien mahdollisuudesta. Näiden asiakirjojen iskusanoja olivat murros, eheyden purkautuminen ja kansainvälisyys. Sivistysstrategian (sama) mukaan eheyttä purkavia voimia olivat kasvava taloudellinen eriarvoisuus ja monikulttuurisuus. Näkökulmat tuovat mieleen yhtymäkohtia Suomen syntyvaiheisiin, jolloin eheyden pelättiin kärsivän kielellisten erojen ja poliittisten erimielisyyksien vuoksi.

Dokumenteissa käytetyt syyt humanistis-yhteiskunnallisen sivistyksen uudelleen arvioinnin tarpeellisuudelle paljastavat, että sen puoleen käännytään poliittisesti epävakaina aikoina, jolloin vakiintunut yhteiskunnallinen järjestys on murroksessa ja valtiovallan legitimitietti koetaan hauraaksi. Frazer (1999, 2) kutsuukin kansalaiskasvatuksen historian osuvasti ”moraalisten paniikkien aalloiksi”, joiden taustalla on poliittisen tasapainon muutokset ja valtiovallan legitimitietin kriisiytyminen. Mike Bottery (2003) on esittänyt, että nykyaika edustaa valtion ja kansalaisten välisen sopimuksen purkautumista, sillä globaalin kilpailukyvyyn nimissä kansallisvaltiot ovat vähentäneet hyvinvointipalveluja. Samaan aikaan työpaikat ovat siirtyneet halvempien työkuustannusten maihin nostaen työttömyyttä ja työnsaantia koskevaa epävarmuutta. Kansalaisten arkeen vaikuttavien poliittisten päätösten areena on monelta osin karannut kansallisen edustuksellisen demokratian ulottumattomiin muun muassa suurille monikansallisille yrityksille ja ylikansallisille poliittisille tahoille (esim. EU, OECD, YK). Poliittisten päätösten aree-

nojen pirstaloituminen koettiin tärkeäksi myös Suomessa, missä korostettiin edustuksellisen demokratian uusia haasteita päätöksenteon siirtyttyä kansainvälisiin piireihin (Kansallinen sivistysstrategia 1993, 8; myös Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma 2004, 1).

Valtion ja kansalaisten välisen sopimuksen purkauksessa kuilu valtion velvollisuuksien ja kansalaisten oikeuksien välillä pyritään täyttämään muuttamalla ja tehostamalla kansalaiskasvatusta. Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen neljä vuotta kestäneessä Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmassa (2004) havaitaan valtiovallan pyrkimys vahvistaa legitimitettiään kasvatuksellisin keinoin. Hallitusohjelma tähtäsi edustuksellisen demokratian uskottavuuden vahvistamiseen ja kansalaisyhteiskunnan aktivoimiseen (Ahonen & Rantala 2005, 11). Ohjelman yhtenä tärkeimpänä tavoitteena oli nuorten kasvu aktiiviseen ja kriittiseen kansalaisuuteen, johon pyrittiin muun muassa parantamalla kansalaistaitojen opetusta ja aktiivisen vaikuttamisen toimintaedellytyksiä (Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma 2004). Kansalaiskasvatuksen tehostamisen lisäksi ohjelmalla haluttiin lisätä kansalaisten luottamusta hallintoon parantamalla heidän tiedonsaantiin ja vaikutusmahdollisuuksiaan.

Yrittäjyyden liittäminen aktiivisen kansalaisuuden piiriin (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004) kertoo kiinnostavasti kansalaisuuden määritelmän muutoksesta. Yrittäjyys yhdistää kansalaisuuden työntekoon ja kuluttajuuteen, kaivantaen samalla kansalaisuuden poliittista ulottuvuutta, ja luo kuvan kansalaisesta itsenäisenä (yksilö)toimijana – ”oman onnensa seppänä” – joka ei odota valtion palveluita (Tomperi & Piattoeva 2005). Aktiivisella kansalaisuudella on näin ollen kiinnostava kaksoismerkitys. Yhtäältä se tarkoittaa aktiivista vastuunottamista yhteiskunnan tulevaisuudesta, mutta toisaalta se merkitsee velvoitetta olla ”itsenäinen riskienhallinnan yksikkö” (Saastamoinen & Kuusela 2006, 143). Aktiivisen kansalaisuuden ihannoiti pyrkii sitomaan ihmiset yhteiseen vastuuseen, jonka taustalla on jälleen keran hyvinvointivaltion kriisiytymisestä johtuva kansalaisten ja valtion välisen siteen heikentyminen.

Koulutuspoliittisten komiteoiden jäsenet keskittyivät miettimään suomalaisuutta ja kansallista identiteetitä muuttuvassa Suomessa. Kuten Suutarinen (2000, 43) kirjoittaa, yhteiskunnallisen opetuksen saama huomio on vähäistä tilanteessa, jossa yhteiskuntarauha ja kansallinen yhteenkuuluvuus koetaan vahvaksi. 1990-luvulla tultiin kuitenkin tilanteeseen, jossa Euroopan unioni, maahanmuuttajat ja maan sisäinen muuttoliike asettivat uusia haasteita yhteiskunnalliselle kasvatukselle. Uusi tilanne synnytti muun muassa etnosentrismiä ja rasismia. Samalla yhtenäisyyttä ylläpitävät kertomukset ja vanhat uhkakuvat eivät enää toimineet. (sama.) Asiakirjojen puhe kansallisesta identiteetistä on suoraan tulkittavissa huoleksi kansallisen sosialisatiion sisällöistä ja sen onnistumisesta ”perinteisen yhtenäiskulttuurin murtuessa” (vrt. Koulutus ja tutkimus 2003–2008). Se, mikä vielä 1980-luvun puolivälissä näytti itsestään selvältä, kuten suomalaisen arvopohjan pysyvyys ja isänmaan itsenäisyys, muuttui 1990-luvun murrosten seurauksena yhä epävarmemmaksi:

”Kansallisen kulttuurin ja kansallisten arvojen kannalta tärkeiden valmiuksien kehittämisessä pyritään kansallisen identiteetin vaalimiseen ja vahvistamiseen. Koulukasvatus pyrkii ohjaamaan oppilasta tietoisuuteen siitä, että hän on yksilönä osa kansakuntaa, jonka jäseniä yhdistävät yhteinen kulttuuriperinne ja itsenäinen isänmaa elinympäristönä.” (Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985, 12.)

”Kansainvälistyminen ja väestön liikkuminen – uus-kansainvaellus – tuovat kulttuuri- ja arvopohjaan uusia aineksia ja edellyttävät omien näkemystemme tarkistamista. Kansallisen kulttuuriperinteen vaaliminen sekä kansainvälisyyteen liittyvä monikulttuurisuus merkitsevät uudenlaista identiteetin selkeyttämistä.” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 1994, 8–9.)

1990-luvun dokumenteissa etsitään kuin etsitäänkin vastauksia kysymykseen, mikä on kansakunnan koossa pitävä (uusi) voima. Huoli kansallisesta kulttuuriperinteestä ei siis liity ainoastaan väestön monikulttuuristamiseen tai pienen maan kulttuuri-

perinteen haurauteen globalisaation puristuksessa. Suomessa kansallinen kulttuuri ja valtion itsenäisyys on vahvasti liitetty yhteen, onhan 1800-luvun lopulla alkaneita itsenäistymispyrkimyksiä perusteltu nimenomaan ainutlaatuisen kansallisen kulttuurin olemassaololla ja sen vaalimisen tärkeydellä (esim. Pulkkinen 1999). Käänteisesti 1980-luvun loppupuolella alkanutta eurooppalaistumista on kritisoitu ennen kaikkea sen vuoksi, että valtiollisen itsenäisyyden menettämisen pelättiin vaarantavan suomalaisen kulttuurin jatkuvuuden (esim. Ruuska 1999). Kansallisen itsenäisyyden epämääräistyessä kansallisen yhtenäisyyden perustaksi tarjotaan elinvoimaista suomalaista kulttuuria, joka on kehittänyt vuorovaikutuksessa eurooppalaisen kulttuurin kanssa. Tämä ajatus on osuvasti kiteytetty yhdessä koulutuspoliittisessa dokumentissa sanoin ”kulttuuri korvaa osin valtion yhteisön koossapitävänä voimana, ’äidinkieli voittaa isänmaan’” (Humanistis-yhteiskuntatieteellisen yleissivistyksen komitean mietintö 1993, 31). Äidinkielen opetukselle onkin Euroopan unioniin liittymisen myötä langetettu erityinen tehtävä syventää kansallista kulttuuritietoisuutta (Palmu 2002, 119).

KANSALAISKASVATUS VENÄJÄLLÄ

Neuvostoliiton hajoamisen seurauksena koulutusjärjestelmän reformien yhtenä merkittävänä julkilausuttuna päämääränä oli sen peripoliittisen luonteen keventäminen. Esimerkiksi *vospitanije*-termi, joka suomennettuna merkitsee kasvatusta, tarkoitti neuvostoliittolaisissa kasvatuksellisissa käytännöissä pedagogista toimintaa sosialistisen järjestelmän jäsenten valmentamiseksi. Termin käyttö väheni huomattavasti 1990-luvun alussa. Kasvatuksen ensisijaiseksi tavoitteeksi määritettiin opetus, tarkoittaen sillä ”neutraalia” oppisisältöjen välittämistä oppilaille (Piattoeva 2005). Jo 1990-luvun puolivälissä *vospitanije* nousi uudestaan keskusteluun yhteiskunnallisen eheyden säilyttämisen merkityksessä. Erityisesti sosioekonomista epävakautta, etnisiä konflikteja, median vapautumista ja uskonnon roolin voimistumisesta pidettiin tärkeinä syinä koulujen kasvatuksellisen toiminnan tarpeellisuudelle. Myöhemmin 2000-luvulla julkaistuissa patrioottisen kasvatuksen ohjelmis-

sa kansalaiskasvatuksen tarpeellisuutta perusteleviin syihin lisättiin valtion yhtenäisyyden ylläpitäminen ja valtion ja kansalaisen välisen suhteen vahvistaminen. Kuten suomalaisissa asiakirjoissa myös venäläisten koulutuspoliittisten dokumenttien analyysi tuo ilmi kansalaiskasvatuksen roolin kansallisen yhtenäisyyden ja vakauden ylläpitäjänä.

1990-luvun alun dokumenteissa kansalaiskasvatuksella tarkoitettiin ennen kaikkea lainsäädännön ja kansalaisoikeuksien tuntemusta parantavaa opetusta. Toisin sanoen tuoreen valtiovallan legitimizeetti oli tarkoitus rakentaa itsehallinnan periaatteelle korostamalla kansalaisten osallistumista demokraattiseen päätöksentekoon (Piattoeva 2005). Samaan aikaan koko Venäjän väestöä yhdistävä kansallinen identiteetti jäi vaille huomiota tai tarkemmin sanottuna se määriteltiin Neuvostoliitossa vakiintuneen käytännön tapaan etniseksi identiteetiksi. 1990-luvun alussa, monen entisen neuvostotasavallan juuri itsenäistyttyä, uuden Venäjän yhtenäisyyttä pidettiin hyvin hauraana. Entisten tasavaltojen itsenäistymisen myötä Venäjän väestön etninen rakenne muuttui homogeenisemmaksi, mutta edelleen noin 20 prosenttia Venäjän kansalaisista kuului 1980-luvun lopun tilastojen mukaan muuhun kuin etnisesti venäläisten ryhmään (Sakwa 2008). Maan koossapitämiseksi vallanpitäjät suosivat kansallisuuspolitiikkaa, joka tähtäsi etnisten ryhmien oman identiteetin vahvistamiseen. Opetussuunnitelmien uudistukset toivat mukanaan uuden alueellisen komponentin, joka mahdollisti oman äidinkielen, perinteiden ja historian opiskelun valtiollisen koulutusjärjestelmän puitteissa. Etnisten identiteettien lujittamiseen tähtäävää opetusta pidettiin merkittävänä valtiollista yhtenäisyyttä rakentavana tekijänä ja tämäntyyppisen opetuksen tarpeellisuutta perusteltiin sen valtiota koossapitävällä vaikutuksella (Piattoeva 2009). Valtion koossapitämisen tarve johti 1990-luvun lopulla kuitenkin toisenlaiseen kansalaiskasvatuspolitiikkaan.

1990-luvun loppupuolella koulutuspoliittisissa dokumenteissa alettiin korostaa valtion vastuuta kasvatuksellisesta toiminnasta, *vospitanijesta*. Tarkoituksena ei niinkään ollut perheiden kasvatustuun vähentäminen kuin etnisten ryhmien vaikutusvallan supistaminen. Samaan aikaan etnisiä identiteettejä

vahvistava koulutuspolitiikka alkoi saada osakseen kritiikkiä. Useammassa koulutuspoliittisessa dokumentissa korostettiin etnisiä identiteettejä vaalivan opetuksen horjuttavia vaikutuksia kansalliseen yhtenäisyyteen (Piattoeva 2009):

"Etninen tekijä on saavuttanut merkittävän aseman yhteiskunnallisessa kehityksessä. Yhtäältä tämä kertoo etnisen kontekstin kasvatuspotentiaalista, mutta toisaalta se pahentaa etnisiä jännitteitä." (Venäjän koulutusjärjestelmän kasvatuksen kehittämisohjelma 1999, 3).

2000-luvulla koulut määrättiin opettamaan Venäjän kansallislaulua sekä Venäjän lipun ja muiden kansallisten symbolien syntyhistoriaa. Samaan aikaan valtion taholta julkaistiin patrioottista kasvatusta ja Venäjän kielen asemaa koskevia poliittisia ohjelmia, joiden argumentointitapa ja sisällöt erosivat merkittävästi vastaitsestäytyneen Venäjän kansalaiskasvatuksen sisällöistä. Etnisiin identiteetteihin liittyen Patrioottisen kasvatuksen käsittekirjassa (2003) kirjoitettiin seuraavasti: "Patriotismi tulee esiin ihmisen toiminnassa. Se saa alkunsa rakkaudesta 'pienstä äiti-maasta' kohtaan. Patrioottiset tunteet nousevat monen kehitysvaiheen kautta täysikasvuisuuteen saavut-taen valtionlaajuisen patrioottisen tietoisuuden ja tietois-teen rakkauden isänmaata kohtaan". (Patrioottisen kasvatuksen käsittekirja 2003, 3).

Patrioottisen kasvatuksen ohjelmien perimmäinen tavoite on valtiovallan legitimitietin ja kansalaisten uskollisuuden lujittaminen. Kansallisuus-termi, kuten sen alatermit, esimerkiksi kansalliset arvot, saavat 2000-luvun dokumenteissa uuden merkityksen Venäjän laajuisina kategorioina. Nimenomaan kansallisen identiteetin pitäisi edustaa kansalaisen ensisijaista identiteettiä. Yhtä aikaa kansalaisten demokraattisia tietotaitoja käsittelevien dokumenttien määrän laskun kanssa tilalle nousi patrioottisen kasvatuksen asiakirjojen uudenlainen tapa nähdä kansalaisen arvot ja toiminnan muodot. Dokumentteissa painotetaan alistumista aktiivisen osallistumisen sekä konsensusta mielipiteiden monimuotoisuuden sijaan. Oikeuksien tilalle on tullut kansalaisen vastuu maansa puolustamisesta ja uskollisuus valtio-vallalle. Patrioottista kasvatusta käsittelevien doku-

menttien viittaukset armeijaan ja sotilaisiin voidaan katsoa edustavan uudenlaista kansalaisidealia, jonka keskeisinä hyveinä ovat uskollisuus, uhrautuvaisuus ja vastuun kantaminen (Piattoeva 2009): "Patriotismi tarkoittaa äitimaan rakkautta, uskollisuutta isänmaata kohtaan, pyrkimystä palvella sen etuja ja valmiutta puolustaa sitä uhrautumista myöten" (Patrioottisen kasvatuksen käsittekirja 2003, 2).

"Patriotismi tarkoittaa kansalaisten tietoista ja vapaaehtoista asennetta, jossa yhteiskunnallisen ja valtiollisen etusija eivät rajoita, vaan toimivat henkilökohtaisen vapauden kannustimena ja kansalaisyhteiskunnan monipuolisen kehityksen ehtona." (sama, 3).

LOPUKSI

Elämme globaalia aikaa, jolloin valtiorajojen merkityksen oletetaan yhä vähentyvän. Kuten Kennedy (2008) osuvasti kiteyttää, koululaitos väittää valmentavansa nuoria sukupolvia globaaleille työmarkkinoille panostamalla vieraiden kielten opiskeluun, tietotekniikan osaamiseen ja suvaitsevaisuuteen erilaisia kulttuureja kohtaan, mutta samalla se pyrkii isostamaan heihin perikansallisia arvoja ja kansallista uskollisuutta. Näin ollen globalisaatio ja kansainvälistyminen eivät johda kansallisen retoriikan häviämiseen. Suomalaisen aineiston perusteella voidaan jopa väittää, että kansallisen kulttuurin merkitys päinvastoin voimistuu eurooppalaistumisen ja talouden kansainvälistymisen myötä. Kansakunnan elinvoimaisuus ei enää niinkään riipu kansallisvaltion suvereniteetista vaan kansallisen kulttuurin vahvuudesta. Historiallisista ja yhteiskuntapoliittisista eroistaan huolimatta sekä Suomi että Venäjä antavat edelleen suuren arvon kansalaisuudelle ja kansalliselle identiteetille. Samalla ne luottavat valtiollisen koulutusjärjestelmän kykyihin toimia valtiollisen legitimitietin pönkittäjänä.

Venäjän tapauksessa keskustelut kansallisuudesta, kansalaisuudesta ja kansalaiskasvatuksesta eivät johdu ulkoapäin ohjautuvista muutoksista vaan Neuvostoliiton romahtamisesta aiheutuneesta sisäpoliittisesta tarpeesta rakentaa uudelleen kansalaisten ja valtion välinen suhde. Valtion legitimitietin

muutokset johtivat kahteen hyvin erilaiseen tapaan käsitteellistää kansalaiskasvatusta. Nämä tavat vallitsivat eri ajanjaksoina ja kuvastavat ennen kaikkea poliittisen ilmapiirin muutoksia valtaa pitävän ryhmän vaihtuessa. Toisin sanoen poliittisen kentän vakiintumattomuus näkyy Venäjällä kansalaiskasvatuksen sisällöissä siten, että poliittisen johdon vaihdos muuttaa niitä radikaalilla tavalla. Tästä näkökulmasta katsottuna Venäjän kansalaiskasvatuspolitiikka vaihtuvine sisältöineen ja argumentteineen paljastaa selkeämmin kansalaiskasvatuksen luonteen kilpailevien poliittisten ideaalien kohtaupaikkana. Suomen tapauksessa yhteiskunnallisten muutosten suhteellisen maltillinen vauhti ja poliittisen järjestelmän vakaus tarkoittavat sitä, että kansalaiskasvatuksen kehityssuunta on 1990–2000-luvulla pysynyt samana hallitusten vaihtumisesta huolimatta.

Pedagogisten oppimissisältöjen uudistamisen lisäksi 2000-luvulla vakiintunut kansalaiskasvatuspoliittinen retoriikka esittää laajemman yhteiskunnallisen muutoksen. Venäjä näyttäisi irtautuneen

1990-luvun alun demokraattisesta kurssista ja liikkuneen kohti vahvempaa keskusvaltiota, joka odottaa kansalaistensa uskollisuutta ilman vastavuoroisuutta. Kansalaisten ja valtion välisen suhteen muutos kansalaisten velvollisuuksia korostavaksi näkyy myös Suomessa ja johtuu hyvinvointivaltion kriisiytymisestä. Aktiivisen ja yritteliään kansalaisuuden muodossa kansalaisen määritelmä laajenee tarkoittamaan itsenäistä vastuunkantamista omasta elämästä.

Nelli Piattoeva
KT, tutkijatohtori
Tutkijakollegium,
Yhteiskuntatutkimuksen Instituutti
Tampereen yliopisto

LÄHTEET

- Aapola, S., Gordon, T. & Lahelma, E. (2003). Citizens in the text? International presentations of citizenship in textbooks. Teoksessa Torres, C.A. & Antikainen, A. (toim.) *The international handbook on the sociology of education*. Maryland: Rowman & Littlewood Publishers, 381–397.
- Ahonen, S. & Rantala, J. (2005). Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma yliopistojen opettajankoulutuksessa. Teoksessa Rantala, J. & Siikaniva, A. (toim.) *Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksen haasteena*. Helsinki: Hakapaino.
- Alasuutari, P. (1998). Taide, viihde, kulttuuri ja kansakunta. Teoksessa Alasuutari, P. & Ruuska, P. (toim.) *Post Patria. Globalisaation kulttuuri Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 132–162.
- Arthur, J., Davies I. & Hahn, C. (2008). (toim.) *Handbook of education for citizenship and democracy*. Los Angeles: Sage.
- Beissinger, M.R. (2005). Pereosmislenni imperii posle raspada Sovetskogo Soyuza. Ab Imperio 3 <http://abimperio.net/cgi-bin/aishow.pl?state=showa&idart=1353&idlang=2&Code=> (viitattu 5.3. 2010).
- Bottery, M. (2003). The end of citizenship? The nation state, threats to its legitimacy, and citizenship education in the twenty-first century. *Cambridge Journal of Education* 33(1), 101–122.
- Breslauer, G.W. & Dale, C. (1997). Boris Yeltsin and the invention of a Russian nation-state. *Post-Soviet Affairs* 13(4), 303–332.
- Brubaker, R. (2005 [1996]). *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the new Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brunell, V. & Törmäkangas, K. (2002). (toim.) *Tulevaisuuden yhteiskunnan rakentajat. Yhteiskunnallisen opetuksen kansainvälinen tutkimus Suomen näkökulmasta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Civics-tutkimus (1999). <http://ktl.jyu.fi/arkisto/civics/civics99/> (viitattu 23.10.2004).
- Edwards, R., Nicoll, K., Solomon, N. & Usher, R. (2004). *Rhetoric and educational discourse. Persuasive texts?* London ja New York: Routledge Falmer.
- Frazer, E. (1999). Introduction: the idea of political education. *Oxford Review of Education* 25(1/2), 5–23.

- Green, A. (1990). *Education and state formation*. New York: St. Martin's Press.
- Hobsbawm, E.J. (1987). *The age of empire 1875-1914*. New York: Vintage Books.
- Humanismin paluu tulevaisuuteen: humanistis-yhteiskuntatieteellisen yleissivistyksen komitean mietintö* (1993). Helsinki: Painatuskeskus.
- Isin, E.F. & Turner, B.S. (2007). Investigating citizenship: an agenda for citizenship studies. *Citizenship Studies* 11(1), 5-17.
- Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma (2004). <http://www.om.fi/20440.htm>
- Kansallinen sivistysstrategia (1993). *Opetusministeriön asiantuntijaryhmän ehdotus sivistyspolitiikan perustaksi*. Helsinki: Opetusministeriö
- Kennedy, K.J. (1997) Citizenship education in review. Past perspectives and future needs. Teoksessa Kennedy, K. (toim.) *Citizenship education and the modern state*. London: The Falmer Press, 1-5.
- Kennedy, K.J. (2008) Globalised economies and liberalised curriculum: new challenges for national citizenship education. Teoksessa: Grossman, D.L.; Lee W.O. & Kennedy, K.J. (toim.) *Citizenship curriculum in Asia and Pacific*. Hong Kong: Springer, University of Hong Kong, *Comparative Education Research Centre*, 13-26.
- Koulutus ja tutkimus 2003-2008 (2004). http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2004/liitteet/opm_190_opm06.pdf?lang=fi (viitattu 15.8.2008).
- Kuusela, P. & Saastamoinen, M. (2006). Kansalaisuuden ulottuvuudet. Teoksessa Saastamoinen, M. & Kuusela, P. (toim.) *Kansalaisuuden ääriviivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla*. Helsinki: Yliopistopaino, 9-25.
- Kymlicka, W. & Straehle, C. (1999). Cosmopolitanism, nation-states and minority nationalism: a critical review of recent literature. *European Journal of Philosophy* 7(1), 65-88.
- Liikanen, I. (1997). Kansalaisen synty. Fennomania ja modernin politiikan läpimurto. *Tiede & Edistys* 4, 342-351.
- Massialas, B.G. (1977). Education and political development. *Comparative Education Review* (kesäkuu/lokakuu), 274-295.
- Olssen, M., Codd, J. & O'Neill, A-M. (2004.) *Education policy: globalization, citizenship and democracy*. London: Sage.
- Paasi, A. (1998). Koulutus kansallisena projektina. 'Me' ja 'muut' suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa. Teoksessa Alasuutari, P. & Ruuska, P. (toim.) *Elävänä Euroopassa: muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino, 215-250.
- Palmu, T. (2002). Suomalaisuus, isänmaa ja äidinkieli. Teoksessa Gordon, T., Komulainen, K. & Lempiäinen K. (toim.) *Suomineiton he! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 118-132.
- Parrott, B. (1997). Analysing the transformation of the Soviet Union in comparative perspective. Teoksessa Dawisha, K. & Parrott, B. (toim.) *The end of empire? The transformation of the USSR in comparative perspective*. New York: M.E. Sharp, 3-29.
- Patrioottisen kasvatuksen käsitekirja (2003) <http://www.ed.gov.ru/junior/rub/patriot/> (viitattu 13.10.2008). [venäjäksi]
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet (1985). Helsinki: Valtion Painatuskeskus.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (1994). Helsinki: Painatuskeskus.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2004). http://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/opetussuunnitelmien_ja_tutkintojen_perusteet/perusopetus (viitattu 19.8.2008).
- Piattoeva, N. (2005). Citizenship education as an expression of democratization and nation-building processes in Russia. *European Education* 37(3), 38-52.
- Piattoeva, N. (2009). Citizenship and nationality in changing Europe: a comparative study of the aims of citizenship education in Russian and Finnish national education policy texts. *Journal of Curriculum Studies* 41(6), 723-744.
- Piattoeva, N. (2010a). *Citizenship education policies and the state. Russia and Finland in a comparative perspective*. Tampere: Tampereen yliopisto. (<http://acta.uta.fi/teos.php?id=11377>).
- Piattoeva, N. (2010b). Citizenship education and intergovernmental organizations: contrasting the national model to the emerging post-national agenda. Teoksessa Holmarsdottir, H.B. & O'Dowd, M. (toim.) *Nordic voices. Teaching and researching comparative and international education in the Nordic countries*. Rotterdam: Sense Publishers, 59-74.
- Pulkkinen, T. (1999). Kielen ja mielen ykseys. Teoksessa Lehtonen, T. (toim.) *Suomi outo pohjoinen maa?* Porvoo: PS-Kustannus, 118-137.
- Saastamoinen, M. & Kuusela, P. (2006). Kohti myöhäismodernin kansalaisuuden haasteita. Teoksessa Saastamoinen, M. & Kuusela, P. (toim.) *Kansalaisuuden ääriviivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla*. Helsinki: Yliopistopaino, 137-149.
- Sakwa, R. (2008). *Russian politics and society*. 4. painos. New York: Routledge.
- Sigel, R. S. (1995). New directions for political socialization research. *Perspectives on Political Science* 24(1), 17-22.

- Skocpol, T. & Somers, M. (1980). The uses of comparative history in macrosocial inquiry. *Comparative Studies in Society and History* 22(2), 174–197.
- Smith, A.D. (1998). *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge.
- Suny, R.G. & Martin, T. (2001). Introduction. Teoksessa Suny, R.G. & Martin, T. (toim.) *A state of nations. Empire and nation-making in the age of Lenin and Stalin*. New York: Oxford University Press, 3–20.
- Suutarinen, S. (2000). Yhteiskunnallisen opetuksen asema Suomessa. Teoksessa Suutarinen, S. (toim.) *Nuoresta pätevä kansalainen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- Ronkainen, J. (2009). Väliiviivkansalaiset. *Monikansalaisuus asemana ja käytäntönä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Ruuska, P. (1999). Muuttuva käsitys kansakunnasta. Teoksessa Alasuutari, P. & Ruuska, P. (toim.) *Post Patria. Globalisaation kulttuuri Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 71–107.
- Tilly, C. (1984). *Big structures, large processes, huge comparisons*. New York: Russell Sage Foundation.
- Tomperi, T. & Piattoeva, N. (2005). Demokraattisten juurten kasvattaminen. Teoksessa Kiilakoski, T.; Tomperi, T. & Vuorikoski, M. (toim.) *Kenen kasvatus. Kriittinen pedagogiikka ja toisin kasvatuksen mahdollisuus*. Tampere: Vastapaino, 247–287.
- Venäjän koulutusjärjestelmän kasvatuksen kehittämisohjelma (1999) http://www.edu.ru/db/mo/Data/d_99/n574.html [viitattu 13.10.2008] [venäjäksi]

VIITTEET

- 1 Suomen tapauksessa on muistettava kahden kielen virallinen asema, joka ei kuitenkaan kumoa sitä tosiseikkaa, että kansanvaltaisen valtion toimivuuden kannalta kansalla on oltava yhteinen kieli. Kielen tärkeys näkyy nationalismin yleishistoriassa tavoitteellisena politiikkana poistaa alueelliset kielet ja murteet yhtenäisen virallisen valtiokielen tieltä (esim. Hobsbawm 1987).
- 2 Analysoin yhteensä 41 venäläistä asiakirjaa (480 sivua) ja 15 suomalaista (590 sivua).